

8089

8090

8091

8092

8093

8094

8095

8096

8097

8098

8099

8100

891.99

9-70

48

Bound by
Standard Bookbinding Co.
34-36 Pleasant Street,
Boston, Mass.

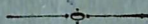
Կ Ո Ձ

ՈՒՂՂԻԱԾ

ԵՒՐՕՊԵԱՆ ՄԵԺ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՆ

ԵՒ

ԺՈՂՈՎՐԴՆԵՐԻՆ

ԳԻՆՆ Է 25 ՍԱՆՏԻՄ

ՏՊԱՐԱՆ "ՀՆՁԱԿ"Ի

Պ Ա Ր Ի Ձ

1913

№ 22

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ս.-Դ. ՀԵԶԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

9(47 925)

4-72

Կ Ո Ձ

ՈՒՂՂԻԱԾ

ԵՐԹՊԵԿԱՆ ՄԵԾ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՆ

ԵՒ

ԺՈՂՈՎՐԴՆԵՐԻՆ

ԳԻՆՆ Է 25 ՍԱՆՏԻՄ

ՏՊԱՐԱՆ "ՀԵԶԱԿ"Ի

Պ Ա Ր Ի Ձ

1913

15769

Կ Ո Չ

ՈՒՂՂԻԱՆ

ԵՐԹՈՐԱԿԱՆ ՄԵԺ ՊԵՏՈՒԹԻՆՆԵՐԻՆ

ԵՒ

ԺՈՂՈՎՐԴՆԵՐԻՆ

Ուղղելով ներկայ Կոչը եւրօպական մեծ պետութիւններին և ժողովրդներին, մենք կարծում ենք Հայկական desiderata-ների հաւատարիմ թարգման լինել, իբրև Հայ քաղաքական կուսակցութիւն, որ գոյութիւն ունի քսան և հինգ տարիներից ի վեր, որ խոր արմատներ է ձգած Հայ ժողովրդի մասսայի մէջ և որի անունն ու գործը բազմիցս միախառնւած են եղել Հայաստանի յեղափոխական շարժումների հետ:

Մենք սարսափելի ենք գտնում ամեն պատերազմ, որ նկատում ենք իբրև ոճրագործութիւն՝ քաղաքակիրթ մարդկութեան համար ամօթալի: Մենք կրում ենք մեր սրտում անհաշտ և անսահման ատելութիւն դէպի այն պատերազմները, որոնց նպատակն է յափշտակութիւն, նւաճումն և մի ժողովրդի տիրապետութիւնը միւսի վրայ: Մենք բուռն սաստկութեամբ դատապարտում ենք ամեն միտք սպանիչ ընդհարման եւրօպական ազգերի միջև: Բայց հէնց այդ պատճառով մեզ հարկադրւած ենք տեսնում հարցնել, թէ Թիւրքիայի ներքին վիճակը իրապէս խաղաղութեան վիճակ է արդեօք: Կարո՞ղ ենք արդեօք ասել, որ ամբողջ դարերի, և մանաւանդ վերջին դարու ընթացքում, Թիւրքիայի, այսպէս

78127-Վ.Յ.

854-87

91

կոչւած, ներքին խաղաղութիւնն արդարեւ խաղաղութիւն է ծանաւորապէս հայ ժողովրդի վերաբերութեամբ: Չէ՞ կրում արդեօք նա, այդ ժողովուրդը, ճիշտ և անդադար, սարսափելի հալածանքներ, որպիսին կարելի է գործադրել միայն զէնքի ուժով նաւաճած մի ժողովրդի վրայ: Ինչո՞վ է նրա ներկայ, և ամեն ժամանակեայ, վիճակը տարբերուած այն վիճակից, որ ստեղծուած է պատերազմից յետոյ: Յարատեւ պատերազմ չէ՞ արդեօք, իր աւերներով ու կոտորածներով, որ հրահանգել ու կատարել են, դարերի ընթացքում, թիւրք կառավարութիւններն ընդդէմ անպաշտպան հայ ժողովրդի: Եւ, հետևաբար, բնական չէ՞ արդեօք, որ, յանուն ճարգիւթեան և յանուն ժողովրդների ազատագրութեան, նոյն իսկ նրա՛նք, որոնք առաւելապէս ատելութիւն ունեն դէպի պատերազմները և ցանկանում են խաղաղութիւն, կոչւած լինեն բարձրացնելու իրանց ձայնն իրերի այգօրինակ դրութեան դէմ: Արդարացի չէ՞ արդեօք, որ նրանք բոլորքն ընդդէմ այդ յարատեւ պատերազմի հայատաճնուած, պատերա՛զմ, որի նըպատակն է բնաջինջ անել մէկ աշխատասէր, կուլտուրական ու կորովի ազգ, և այդպիսով ջանք անեն առաջն առնել այն բարդ կնճառութիւնների, որ ամեն բօպէ կարող են երևան գալ Արևելքում: Որովհետև մինչև որ դարձանք չէ տրւած հիւանդութեան, սրտ տաքնապը երկիւղալի է:

Մեր սկզբունքներով մենք դաւանող ենք ժողովրդների եղբայրութեան, նրանց ազատ դարգացման խաղաղութեան մէջ, որ անհրաժեշտ պայմանն է նրանց առաջխաղացութեան դէպի ճարգիւթեան ամբողջական էմանսիպացիա, դէպի իրագործումն արդարութեան ու հաւատարմութեան իդէալի, դէպի որը ձգտում են աշխատանքի ու մտքի բոլոր կենդանի ոյժերը քաղաքակիրթ աշխարհում: Եւ հէնց այդ սկզբունքներէ տրամաբանութեամբ է, որ հայ ժողովրդի ազատագրութիւնը

ներկայանում է իբրև մի հիմնական անհրաժեշտութիւն, ազատագրութիւն՝ քիւրդական վայրենի ցեղերի լծից, մի կործանող թիւրքիայի բռնապետական ու տմարդի լծից: Մենք ո՛չ մի թշնամութիւն չունենք թիւրք ժողովրդի դէմ, որն ինքն իսկ օսմանեան կառավարութիւնների մի զոհն է: Բայց անգիտակ իր վիճակի՝ թիւրք ժողովուրդը հնազանդութեամբ ենթարկուած է իր տխուր բախտին և նոյն իսկ դաւնում է կառավարիչների ձեռքին ֆանատիկոսութեան մի զէնք՝ ուղղւած գեաւուրն երի դէմ: Այսպէս, թիւրք ժողովուրդը ո՛չ միայն երբեք չէ երկրորդել հայ ժողովրդի ջանքերը երկրի ընդհանուր դրութեան բարելաւման մէջ, այլ և ինքը երևան է եկել իբրև դրա կատաղի ու ահաւոր թըշնամի: Եւ հայ ժողովուրդը, իբրև ճնշւած ժողովուրդ, կարողացաւ հասկանալ իր սուրբ իրաւունքը, իրաւունք յեղափոխութեան՝ իր սեփական ազատագրութեան նպատակով:

Ահա այդպէս է, որ հայկական խնդրի անմիջական լուծումը դարձել է մի ստիպողական անհրաժեշտութիւն: Եւ այդ լուծումը պէտք է լինի ընդարձակ ռամկավարական ոգով, բնական ու պատմական պայմանների համաձայն և ամփոփւած այնպիսի ձևերում, որ յայտնեն ազատ ասպարէզ բոլոր քաղաքական, սօցիալական ու տնտեսական տէնդէնցիաների հետևողական դարգացման՝ դէպի առաջադիմութիւն, դէպի իդէալ:

Հայկական խնդիրը մնում է տակաւին և միշտ հրատապ՝ իր պատճառներով և իր հետեանքներով: Չը՛ նախած բոլոր աղէտներին, որ կրել է հայ ժողովուրդը, նա չէ կորցրել իր կենսունակութիւնը: Նա կապւած է հայկական հողին և ձգտում է, աւելի քան երբ և է, դէպի ազատագր-

ըրութիւն, դէպի նոր կեանք, որը նրա ընդունակութիւնների ու պահանջների համար կը բանայ զարգացման ազատ ասպարէզ:

Հայկական խնդիրը դեռ մնացել է անլուծ: Անհանգըստութիւնը, որ պատճառուծ է նա, դեռ ևս չէ պակասած: Պատմական և անլուր “սարսափներից” յետոյ քաղաքակիրթ աշխարհի շուրջը դարձել են մի շարք դէպքեր, խիստ լուրջ, մինչև իսկ եղբրական, և թէև շատ տարիներ եկել անցել են, Հայաստանի արիւնլւայ ուրականը, սակայն, դեռ հալածուծ է Եւրօպայի վրդով խղճմտանքը: Հայաստանի անցեալը դեռ ամենքի աչքի առաջ է, և նրա պատմութեան էջը դեռ չի փակւիլ, մինչև որ ապագան չը հատուցանէ արդար բաւարարութիւն բազմաչարչար ազգին:

Եւրօպայի պարտքն է տալ այդ բաւարարութիւնը Հայաստանին: Եւրօպան ստանձնել է իր վրայ պարտականութիւններ դէպի նա, Բերլինի Կօնգրէսից ի վեր, և դրանք աւելի ևս աճել են վերջին քսան տարւայ մէջ:

Անցեալ դարու երկրորդ կէսի ընթացքում մեծ ջանքեր թափեցան անխափա դարձնելու Թիւրքիայի ամբողջութիւնը, որպէս և պահպանելու նրան մեծ պետութիւնների շարքում: Այսօր ամեն ոք գիտէ այդ քաղաքականութեան հետեանքը: Թիւրքիան իրան ցոյց տւեց անընդունակ օգտուելու այդ ջանքերից: Բարենորոգումների ամեն ծրագիր ջուրն ընկաւ, և Թիւրքական, այսպէս կոչւած, “սահմանադրութիւնը”, ղլնւորական ըմբոստութեան այդ պտուղը, եղաւ մի վիժւածք: Որսնք են դրա պատճառները: “Սահմանադրական” և կամ այլ կառավարութեան չար կամքը և ինտրիգները չեն միայն: Այն անշարժութիւնը և անտարբերութիւնն է նաև, որ տիրում է Թիւրք ժողովրդին՝ քաղաքական ու տնտեսական ամեն առաջադիմութեան նկատմամբ:

Այդ ապատիւն, այդ քնատութիւնն իրանց արմատները խրած ու ձգած են այն թունաւոր պայմաններում, ուր խաթափում է “Թիւրքական կեանքը”, որ իրապէս կ ե ա ն ք ի կերպ անգամ չունի, որովհետև կուտուրապէս գտնուծ է ստոր աստիճանի վրայ: Մահճեղականը փոփոխման ո՛չ մի կարիք չէ զգում: “Բարենորոգում” խօսքը նրա համար չունի ո՛չ մի հրապոյր: Հէնց այդպէս է, որ յուր վարչութիւնը, որի զոհն է նաև նոյն ինքը, դարձել է մի նորմալ զրութիւն, որը նա համարում է օրինական և օրհասականապէս անհրաժեշտ: Հանրայայտ փաստ է, որ ամեն անգամ, երբ ըէֆօրմի փորձ է եղել, ինքը, միւսիւմանը միակ հանդիսացել է նրա իսկական թշնամին: Նա երկիւղ է կրում ամեն մի նորամուծութիւնից՝ քրիստոնեայ ազգերի կողմից եկած: Դրանումն է նրա ներքին ճշտագոյ սկզբունքը, մի սկզբունք, որ Թիւրք կառավարիչները կարողացել են միշտ ծառայեցնել իրանց կամքին: Միւս կողմից, մահճեղականը դիւրութեամբ զիջանում է ամեն բռնութեան, երբ խնդիրը չէ վերաբերում իր ֆանատիկոսութեան: Այդպէս՝ երբէք ոչինչ նոր բան նրա ներքին զրութեան մէջ: Ամեն մի Թիւրք կառավարութիւն խաղացել է այդ Հին լարերի վրայ, և մի կայսրութիւն, որ այդպիսի ողորմելի հիմունքների վրայ է հաստատւած, բռնապետական ու փճացած, բարբարոսական ու անկարգ մի կայսրութիւն, նախապէս դատապարտւած է կորստեան:

Երևակայենք հիմա ամբողջ ժողովրդներ, ինչպէս յոյներ, մակեդոնացիներ, հայեր և այլն, ցանկացող քաղաքական, տնտեսական ու սօցիալական առաջադիմութեան, ընդունակ մտաւոր ու բարոյական զարգացման և Թիւրքերից շատ աւելի բարձր կուտուրայի տէր, երևակայե՛նք դրանց Թիւրք կառավարութեան լծի տակ, ճնշւած, անարգւած, թալանւած, ջարդւած, կոտորւած իրանց նւաճողների վայրագութեամբ: Այդ

ժողովրդները կարիք ունեն իրանց կեանքի և իրանց պատւի պաշտպանութեան. նրանք պահանջ ունեն իրանց հասարակական կեանքի բոլոր պայմանների և բոլոր ձևերի յեղաշրջման ու կերպարանափոխութեան — և նրանք ձգտում են դէպի այդ յեղաշրջումը:

Օսմանեան կառավարութիւններն ամեն ժամանակ բաւական պարզօրէն հասկացել են՝ պատմականապէս հիմնաւոր և ճիշդեանց արձատական կերպով հակադիր տէնդէնցիաները, որ Թիւրքիայում զատում են միւսիւման ու քրիստոնեայ տարրերին: Նրանք զգացել են, որ իրանց լծի տակ գտնուած քրիստոնեայ ժողովրդների առևտրական, ինդուստրիական ու հողագործական ճարտարութիւնը, որպէս ճառար ու բարոյական զօրութիւնը, և այլ ընդունակութիւնները՝ մի վիճակ են փորել քրիստոնեաների ու թիւրքերի միջև, ըստ որում վերջիններս, չունենալով այդ ընդունակութիւնները, չեն ներկայանում իբրև արտադրողներ: Գոյութիւն ունեցող պայմանների շնորհով թիւրք կառավարիչները շարունակ վարել են պարագլխային կեանք, իբրև քրիստոնեաների արտադրութեան սպառողներ միայն, և, քաղաքականապէս ու սօցիալապէս, օգտւել են իրանց առանձնաշնորհ դիրքից՝ իբրև նւաճողներ և իշխողներ: Այնքան ժամանակ, որքան քրիստոնեայ ժողովրդները համակերպւել են այդպիսի գոյութեան, այնքան ժամանակ, որքան նրանք չեն ցոյց տւել պարզ դիտակցութիւն իրանց վիճակի, այնքան ժամանակ, որքան նրանք հնազանդ կրել են բռնութեան լուծը և ենթարկւել թիւրքերի գործած աւերի ու հարստահարութեան, — պարագլխային կեանքի վայելումը եղել է դիւրին ու հաճելի որպէս թիւրք կառավարութիւններին, նոյնպէս թիւրք պաշտօնեաներին ու ժողովրդին: Այս վերջինը, աղքատ և անընդունակ արտադրող լինելու, ի վերջոյ պարագլխային կեանքը նկատել

է իբրև իր գոյութեան հիմնական պայման: Աւելի ևս. պարագլխային այդ դրութիւնը դարձել է մի հզօր քաղաքական տարր ու ֆակտոր՝ իբրև արգելք հպատակ քրիստոնեայ ժողովրդների նիւթական զարգացման: Այդ նպատակների համար՝ իրար յաջորդող օսմանեան կառավարութիւնների ձեռքին զէնքի դեր են խաղացել պետութեան մէջ բնակող նաև քիւրդ և այլ բարբարոս ցեղերը: Թիւրք կառավարութիւններն իրանց սովորութիւնն են արել՝ թոյլ տալ այդ ցեղերին շարունակական յարձակումներ գործել քրիստոնեայ դրացիների վրայ. և դա՝ ո՛չ միայն նրանց վայրենի բարբրն յագուրդ տալու նպատակով և ո՛չ էլ միայն արգելք լինելու, որ նրանք չը դառնան խռովութիւնների աղբիւր պետութեան մէջ: Օսմանեան կառավարութիւններն աւելի ևս հեռու են գնացել. — նրանք խրախուսել են այդ ցեղերին՝ քրիստոնեաների սեփականութեան և ինչքի աւերման գործում, իրա՛նք իսկ տւել են նրանց կարգադրութիւններ որոշ աւազակային գործողութիւնների համար, և իրա՛նք իսկ պատրաստ են եղել՝ իրանց օգնութեամբ ու հովանաւորութեամբ՝ միշտ նրանց նեցուկ լինել ամեն հակառակ միջամտութեան դէմ, ո՛ր կողմից էլ որ առաջ գար այդ միջամտութիւնը... Բայց հէնց որ քրիստոնեայ ժողովրդների մէջ սկսաւ զարթնել դիտակցութիւն իրանց ողորմելի դրութեան մասին, բողոքները թափւեցան օսմանեան կառավարութիւնների գլխին: Սրանք, փոխարէն ցաւը բուժելու, նախաձեռնեցին, միանգամից ընդ միշտ, խիստ ճիշդումների էրան, որի զազաթնակէտն է եղել ամեն ժամանակ ջարդ ու կոտորած: Եթէ բաւարարութիւն տրւէր քրիստոնեաների արդար և իրաւացի պահանջներին, այն ժամանակ դրանք կարող էին յայտնւել ճշտական վտանգ. ուստի և թիւրք կառավարութիւններն իրանց քաղաքական յարատև սկզբունքն էին դարձրել՝ բնաջինջ անել քրիստոնեայ ժողո-

վըրդներից ա՛յն մէկին, որ աւելի մեծ ինքնաճանաչութիւն էր ցոյց տալիս: Ահա այդպէ՛ս է, որ ահաւոր ճիշտութիւնն ու կոտորածները դարձել են մի գծազրւած աւանդական քաղաքականութիւն, որին զիմել են սուլթաններն ամեն անգամ, երբ ուզեցել են ոչնչացնել իրանց ըէփմի տակ հեծող այս կամ այն քրիստոնեայ ժողովրդին:

Դա՛ է հայերի քաղաքական դրութիւնը Թիւրքիայում: Եւ սակայն այդ հիմնաւորաց ազգը, շրջապատուած վայրենի ցեղերով և Փոքր Ասիայի բարբարոս միւսիւլմաններով, մի կուլտուրական ու առաջադէմ ազգ է: Եւ բնական չէ՞ արդեօք, որ նրա էական հոգսն ու նպատակը լինի իր ապագան՝ իրբեւ ազգ:

* * *

Բերլինի Դաշնագիրը գծադրում է Հայաստանի պահանջները: 61-րդ յօդաձևը կազմուած է այսպէս. —

Բ. Դուռը կը պարտաւորուի գործադրել առանց յետաձգման հայաբնակ գաւառներու տեղական պէտքերու պահանջած բարեփոխումներն եւ բարեկարգումներն, եւ երաժխաւորել հայերու ապահովութիւնը Զէրէէգներու եւ Բիւրսերու դէմ: Բ. Դուռն այդ նպատակով իւր ձեռք առած միջոցներու մասին պիտի պարբերաբար հաղորդէ Պետութիւններուն որ վերահսկող են անոնց գործադրութեան:

Այդ յօդաձևը շատ անորոշ է: Պահանջուած ըէֆօրմների էութիւնը բոլորովին չէ մատնացուցուած, և այդ հանգամանքը թոյլ է տւել Թիւրք կառավարութեան զանց անել իր պարտաւորեցուցիչ խոստումները: Ժամանակ առ ժամանակ, պատասխանելով մեծ պետութիւններից մէկի կամ միւսի հարցապնդման, Բ. Դուռն անփոփոխ կերպով յայտնել է, որ տեղական պայմանների պահանջած ըէֆօրմներն արդէն գործադրուած են, ա՛յն վերապահութեամբ, սակայն, իր մտքում, որ տեղական պայմանները բնաւ պէտք չունեն ո՛չ մի բարենորոգման: Երեսուն և չորս տարի շարունակ՝ նշանաւոր

յօդաձևի այդ ֆանտաստիկական մեկնութիւնը լուեխայն ընդունել է եւրօպական տէրութիւնների ու հասարակութեան կողմից: Բայց հասկանալի է ամենքին, որ օսմանեան կառավարութիւնից պահանջել բարենորոգումների նոր խոստումներ, մինչև իսկ ինամբքով ու մանրամասն նախագծուած բարենորոգումների, վիրաւորանք կը լինէր ընդդէմ sens commun-ի և ծաղրանք հայերի տանջանքների դէմ: Միջազգային Յանձնախումբը կազմելու նպատակով էական միտքը հէնց նրա նուազ է, թէ՛ նոյն իրան՝ եւրօպային է պատկանում ըէֆօրմների գործադրութիւնը, թէ՛ նրա պարտականութիւնն է ստիպել սուլթանին ընդունել նրանց: — Ի՞նչ պիտի լինէին այդ բարենորոգումները: Բերլինի Դաշնագրի միջոցին ներկայացուցեցաւ երկու նախագէտ, երկու հայերի կողմից, եւրօպական մեծ պետութիւններին՝ 61-րդ յօդաձևի գործադրութեան համար: Մէկը՝ Կ. Պօլսի Ներսէս Պատրիարքի կողմից Բերլինի Կոնգրէսին՝ յատուկ հայ պատգամաւորութեան ձեռքով: Այդ պատգամաւորութիւնը բաղկացած էր երկու հոգիից — Ս. Խըրիմեան, աւելի ուշ՝ Կաթողիկոս ամենայն հայոց, և արքեպիսկոպոս Խորէն Նարբէյ: Երկրորդ նախագիծն էր Նուբար փաշայի կողմից, եգիպտոսից, ծննդեամբ հայ:

Հայկական խնդրի լուծման համար առաջադրուած գլխաւոր դժարութիւնը, մի դժարութիւն, որ Թիւրքասէրները փորձեցին ներկայացնել իբրեւ անյաղթելի և որ հասարակութիւնն առհասարակ չափազանցում է, դա այն է՝ թէ հայ ազգաբնակչութիւնը խառն ազգաբնակչութիւն է: Անցեալ ժամանակները Մեծ ու Փոքր Հայքի, որպէս և Կիլիկիան հողերը պատկանում էին հայերին. բայց դարերի ընթացքում, և մանաւանդ վերջին եօթմասնասուն տարւայ միջոցին, հողերի ընդարձակ տարածութիւններ խլեցան նրանցից և տրեցան այլ և այլ մահճեղական ցեղերի: Այսօր Փոքր Հայքում բնակիչների մեծ

թիւը ճիւղակւման է: Մեծ Հայքում, որ Բերլինի Դաշնագրի Հայաստանն է, բնակիչների երկու երրորդ մասը կազմում են Հայերը, մնացածը, ձօնաւորապէս 800,000 հոգի, մահմեդականներ, մեծ մասամբ եկեղեցիներ են դրսերից, որոնց թիւը կառավարութիւնը Հաստատել է այնտեղ ուժով:

Բայց մենք պէտք չունենք վէճի նիւթ դարձնելու պատմական իրաւունքները. ճիւղակւմաններն այնտեղ են և պէտք է նրանց առնել ուշադրութեան տակ: Պէտք չէ՝ որ Հայաստանում մտցելիք բէֆօրմները յայտնեն այնպիսի մի յեղաշրջում, որն այսօրւայ ճնշողներին դարձնէ վաղան ճնշւածներ:

Որպէս ներսէս պատրիարքի, նոյնպէս նուբար փաշայի առաջին հոգն է եղել պահպանել հաւասարակշռութիւն Հայաստանի քրիստոնեաների ու մահմեդականների միջև: Նրանց երկու նախագծերն էլ ունեն ընդհանուր շատ կէտեր, ուստի բաւական կլինի, մեր մտքի բացատրութեան համար, այստեղ նրանցից ներկայացնել մէկը միայն, այն է՝ Պատրիարք ներսէսի նախագիծը, իբրև աւելի հեղինակաւոր և աւելի խորիմաստ: Նրա գլխաւոր կէտերն են հետևեալները. —

I Հայաստանը կը պարունակէ Էրզրումի եւ Վանայ գաւառները, Տիգրանակերտի գաւառի մէկ մասը մինչեւ Եփրատ, Արդընի եւ Սղերդ սանճագները, նաեւ Փօղո-Ռիզա.

II Հայաստանը պիտի կառավարէ Բիւսնոնայ կառավարչապետ մը, նախընտրելի է՝ հայազգի, նշանակուած հինգ տարի ժամանակով՝ ստորագրող Պետութեանց հաւանութեամբ, եւ ունենալով իրեն իբրեւ օժանդակ մարմին Վարչական Խորհուրդ մը: Գաւառներու հատոյթին 100ից 20ը պիտի հասնուի Օսմանեան Պետութեան դրամարկին, իսկ 100ից 80ը պիտի յասկացուի համապարհներու շինութեան եւ դպրոցներու ծախսերուն:

III Պիտի նշանակուի մահմեդական անճնակալութեան գլխաւորներէն մին իբրեւ Բնիչ Շէրիաթի անճանի, որ դատար է մահմեդական

կանոններու մէջ եղած վեճերու: Ամեն բաղադրանք, առեւտրական եւ քաղաքական դատեր Բիւսնոնեաներու մէջ, կամ մահմեդականներու եւ քրիստոնեաներու մէջ, պիտի բնութիւն ու վնասին կառավարչապետէն նշանակուած երեք դատարներու անճանի կողմէն:

IV Կրօնի կատարեալ ազատութիւն, եւ ամեն կղեր կը վճարուի իր հասարակութեան կողմէն:

V Երկրի հասարակաց զօրք կը կազմեն ոստիկանութիւնը եւ միլիտը: Միլիտ զօրք պիտի բաղկանայ — իբաց առեալ քիւրտեր եւ այլ քափառիկ ցեղերը, — հայերէն եւ այլ բնակիչ ոչ-հայերէն, որոնք հինգ տարիէն աւելի ապրած են երկրին մէջ: Միլիտ զօրք պիտի գրանուի գլխաւոր հրամանատարի մը հրամանի ներքոյ եւ պիտի բաղկանայ 4,000 հոգիէ:

VI Հանրային Խորհուրդը պիտի կազմուի հետեւեալ եղանակով, ամեն գաւառակ կը դրկէ երկու պատգամաւոր — մէկ հայ ընտրուած հայերու կողմէն եւ մէկ մահմեդական ընտրուած մահմեդականներու կողմէն: Այդ պատգամաւորները գումարուելով սանճաֆի գլխաւոր բաղադր, իւրաքանչիւր ցեղի կողմէ կ'ընտրուին երկու խորհրդականներ:

VII Միջազգային Յանձնախումբ մը մէկ տարւան ժամանակամիջոցով պիտի նշանակուի ստորագրող Պետութեանց կողմէն՝ հսկելու համար ներկայ կանոններու գործադրութեան, որը զօրութեան մէջ կը մտնէ անճագրութեան ստորագրութեան օրէն սկսեալ երեք ամսուայ միջոցին:

Տասանորդական հարկը պիտի վերացուի եւ հաստատուի հողային հարկ. պիտի հրատարակուի նորագոյն օրենսդրութեան հիմունքներու վրայ կազմուած բաղադրանք եւ քաղաքական օրենսգրքեր: Մահմեդականները զինաքափ պիտի ըլլան, ինչպէս որ են արդէն, Բիւսնոնեաները: Ամեն խնդրագիր ուղղեալ վարչական եւ շրջական իշխանութեանց, ինչպէս եւ անճաններու ամեն նախնական բնութիւնները պիտի կատարուին ազգային լեզուով: Կառավարութեան հրովարտակները եւ այլ գործառնութիւնները պիտի հրատարակուին միաժամանակ հայերէն եւ քիւրտերէն:

Սոյն նախագիծը կրում է հայկական ինքնավարութեան (autonomie) գաղափարը, այնքան՝ որքան այդ ինքնավարութիւնը կարող է պատշաճ լինել թիւրք կառավարութեան դիւրագգաժութեան: Նա ընդունում է, թէ կա սահմանափակ չափով, Հայաստանի թէ՛ քրիստոնեայ և թէ՛ ծաղկողական բնակիչների իրաւունքը՝ ձայն ունենալ երկրի գործերի կառավարման մէջ՝ Վարչական Խորհրդի պատգամաւորների ընտրութեամբ: Բայց այդ՝ նախագիծը շատ հետաքրքրական է նրանով ևս, որ նա ցոյց է տալիս ամեն ճիշդման նկրտման բացակայութիւն Հայերի կողմից: Միւս կողմից, սակայն, մեզ թւում է, որ նա չունի գործնական մեծ արժանիք: Յանկաշաղով հեռացնել կասկածի նշոյլ անգամ որ և է անարդար վերաբերութեան դէպի ծաղկողականները, մի կողմ են ձգել ամեն բան, ամեն նախագծի գործադրականութեան մինչև իսկ կարելիութիւնը: Դիւրին է նկատել, որ ծաղկողականների ու քրիստոնեաների փոխադարձ բարի զգացումներով հանդերձ և նրանց ամենահաշտ դիտումներով հանդերձ՝ այդ նախագծի դուրսը (երկրութիւնը) կարող է առաջացնել շատ դժարութիւններ, հէնց թէկուզ լեզւի նկատմամբ:

Այդ դուալիզմը զգացւում է ամեն տեղ, որպէս վարչական, նոյնպէս Հանրական Խորհրդներում, որպէս դատավարութեան, նոյնպէս վարչութեան (administration) մէջ: Ամեն գործառնութիւն պէտք է տեղի ունենայ երկու լեզուով: Երևակայեցէք դրա պատճառած յապաղումները, թարգմանների մէկ ամբողջ ընդարձակ մարմինը, որ պիտի ունենալ ամեն գաւառի թէ՛ վարչութեան մէջ և թէ՛ դատարանում, որպէս և երկու Խորհրդներում, որոնք կոչւած են բնիկ զանազան առաջարկներ: Այդ անյարմարութիւնները կը ստեղծեն կատարեալ խուլ, անանցելի առանցք ամեն անգամ, երբ պատահելու լինի զգացումների որ և է հակառակութիւն Հայերի ու

ծաղկողականների միջև, այնպէս, ինչպէս դա գոյութիւն ունի այսօր, և որը չէ կարող յանկարծից վերանալ: Հայաստանի բնակիչների երկու մասն էլ դրւած կը լինեն իրարու դէմ առ դէմ, իբրև բնականօրէն իրարու հակառակ բանակներ, եթէ չստենք աւելի, քանի որ ո՛չ մի միջոց ձեռք չէ առնւած նրանց ձուլելու միտման հետ և կազմելու քաղաքացիների մէկ և ընդհանուր մարմին: Այսպէս, ծաղկողականներն ու քրիստոնեաները հարկադրւած լինելով ընտրել պատգամաւորներ միայն իրանց տարբեր հաւատակիցներից, այդպիսով նախագիծը պահպանւած է լինում և յարատև դարձնում ներքին կռիւներ միւսիւմանների ու Հայերի մէջ, և ամեն անգամ, երբ առաջ գայ անհամաձայնութիւն, մէկ արգելափայտ դրւած կը լինի վարչութեան անխի արանքը: Այդ կերպով՝ միայն Կառավարչապետի հեղինակութիւնն է հանդիսանալու միակ ընդունակ վէճին լուծում տալու, անցնելով վիճողների մէկի կամ միւսի կողմը: Բայց այդպէս լինելով աւելի պարզ չէ՞ բնաւ չը ծանրաբեռնել կրկնակի վարչութեան խանգարիչ մեքենայով, Կառավարչապետին տալով մէկ անպայման իշխանութեան իրաւունքներ, մի բան, սակայն, որ չէ կարող բնաւ երաշխաւորութիւն լինել Հայ ժողովրդի խաղաղ, կանոնաւոր ու ազատ զարգացման համար: Այդ արդէն բերում հասցնում է Պատրիարք Ներսէսի նախագիծը մինչև, ինչպէս ասում են, *reductio ad absurdum*. Իբրև երկու՝ իրար դէմ հաւասարապէս հզօր՝ կողմերի ազատ դատաւոր, Կառավարչապետը բնական կերպով կը դառնայ երկրի իրական զօրութիւնը:

Նուբար փաշայի նախագիծը գալիս է աւելի ամրապնդելու մեր եզրակացութիւնների այդ տրամաբանութիւնը: Նա գտնում է անհրաժեշտ կառավարութեանը տալ աւելի ընդարձակ իշխանութիւն, պահանջելով հանդերձ, իբրև նրա

օժանդակ, Վարչական Խորհրդի դուալիզմը, որ ունի ներսէս պատրիարքի նախագիծը, որպէս և պահանջելով վերջինիս գլխաւոր դրութիւնները: Այն կէտում, որտեղ նա տարբերւում է ներսէս Պատրիարքի նախագծից, նուբար փաշայի ծրագիրն աւելի դիւրութեամբ կը գործադրէ զուտ ինքնատիրական, ավտօկրատ սկզբունքների համաձայն: Միւս կէտում նա նոյն անշարժ անիւն է, ինչ որ և նախորդը:

* * *

Բէֆօրմների ծրագիրը, որ 1895 թ. ներկայացւեցաւ Սուլթանին, երեք միանման նիւթով, Անգլիայի, Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի դեսպանների կողմից, մինչ այդ եղած ամենակարևոր և շատ առաւել հեղինակաւոր փորձն է՝ գործնական լուծում տալու հայկական դժարութիւններին: Նրանց մի քանի առաջադրութիւններն ըստ ինքեան արժանաւոր են: Հարկահանութեան գործադրութիւնը համայնքի կողմից ընտրւած գիւղապետների և ո՛չ թէ թիւրք պաշտօնեաների ու զինւորների միջոցով, հովանաւորութիւն անհատների ապօրինի ձերբակալութիւնների ու բանտարկութիւնների դէմ, տանջանքի (torture) վերացումն, ապահովութիւն կրօնական հալածանքի դէմ, — այդ բոլորը կարևոր դրութիւններ են, եթէ միայն կատարելապէս գործադրեն հայ ազգաբնակչութեան նկատմամբ: Բայց որքան էլ դրանք լաւ լինեն ըստ ինքեան, կայ մէկ աննպաստ պայման. կատարեալ բացակայութիւն որ և է երաշխաւորութեան, որ նրանք յիրաւի կը գործադրեն: Ենթադրենք, որ թիւրք կառավարութիւնն ընդունեց բոլորն ու իւրաքանչիւրն այդ դրութիւններից, առանց սակարկութեան մէջ մտնելու հայ արեան ամեն-մի կաթիլի համար: Ենթադրենք, որ մէկ ամսւայ ընթացքում ի նպաստ հայերի յայտարարեցան օրէնք-

ներ, որոնք ամփոփում են Յանձնախմբի բոլոր առաջարկները: Ո՛ւր են երաշխաւորութիւնները, որ նրանք չեն մնալ մեռած տառ:

Ծրագիրը յիշատակում է, իբրև երաշխաւորութիւններից մէկը, քրիստոնեայ կառավարիչների նշանակումն այն գաւառներում, ուր քրիստոնեաներ են մեծամասնութիւնը, և vice versa — այնտեղ, ուր քրիստոնեաները փոքրամիւ են: Դա ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ պատրիարք ներսէսի դուալիզմը, թէև ընդունակ կերպով փոփոխւած ձևի տակ, բայց և այնպէս զուրկ ամեն նշանակութիւնից: Ժողովրդին ո՛չ մէկ իրաւունք չէ տրւում ծանակցութիւն ունենալու իր գործերի կառավարման մէջ, որպէս և վերահսկելու պաշտօնեաներին: Ո՛չ մի երաշխաւորութիւն չը կայ խօսքի ու ծանուլի ազատութեան, որպէս և ժողովրդի ընտրական իրաւունքի: Կառավարիչներ ու փոխ կառավարիչներ նշանակւում են ս ու լ ի ա ն ի կողմից, որով ոչնչացւում է կրօնական ազատութեան վերաբերեալ պայմանը: Թիւրքիայի պաշտօնեաների մէջ վատերի թւում եղել են քրիստոնեաներ, որոնք իրանց շահի տեսակէտից ուրացել են իրանց կրօնը: Նրանք ճաղաչափ անգամ պակաս վատ չէին լինիլ, եթէ մնային քրիստոնեայ: Իսկապէս նրանցից ոմանք մնացել են քրիստոնեայ մինչև օրս: Հաւաքական ն օ տ ա յ ի հեղինակները բաւականաչափ ծանօթ են թիւրքական բիւրօկրատական սխտէմին, որպէսզի պայման դնէին, որ սուլթանի կողմից նշանակւած պաշտօնեաները հաստատւեն մեծ պետութիւնների հաւանութեամբ: Դա ունի կարեւորութիւն, թէև խիստ փոքր, այնքան, որքան ժամանակ Յանձնախմբը գտնւում է իր տեղը և կարող է որոշ հսկողութիւն ունենալ թիւրքական պաշտօնեաների ընթացքի վրայ: Բայց հէնց որ նա մեկնեց և հասարակաց հետաքրքրութիւնը պակասեց հայկական խնդրի նկատմամբ (մի բան, որ ժամա-

851-94

նակի ընթացքում կամայականաց կը լինի), եւրօպական այդ հաւանութիւնը սուլթանի կողմից նշանակած պաշտօնեաների մասին կը յայտնէ մի պարզ ձեականութիւն: Հայերն, այդ պիտով, կը մնան նոյնպէս, ինչպէս այսօր, պաշտօնեաների քմահաճոյքի զոհ: Այսպէս, եզրակացնում ենք, այդ “սահմանադրութիւնը”, որ կը տրէ Հայ երկրին, կունենայ հազիւ մի քանի ամսւայ գոյութիւն: Դա, ի հարկէ, մի շատ տխուր հետեւանք է, և, անտարակոյս, պետութիւնների ցանկացածն այդ չէր:

Պետութիւնների հաւաքական նօտայի կարեւորութիւնը կայանում է նրանում, որ նա սառնոյցը կոտրեց — որ նա առաջին անգամ, ճանաչեց գ ո Ր ծ Ն ա կ ա ն միջամտութեան անհրաժեշտութիւնն ի նպաստ հայերի, որպէս և նրանում, որ պաշտօնապէս ճանաչեցաւ վերջինների իրաւունքն ի ր ա ն ց երկիր անւանել հայաբնակ ամբողջ վայրերը: Այդ հաւաքական նօտայում կայ մի կէտ, որ թերեւ վրիպէ ուշադրութիւնից, բայց որ ունի ահագին նշանակութիւն — ո՛չ մէկ ուշադրութիւն չէ արւած այն արեւստական բաժանմունքների վրայ, որ Բերլինի Դաշնագրով ստեղծւել էին Մեծ ու Փոքր Հայքի մէջ: Բերլինի Դաշնագիրը, որ ճանաչում է միայն առաջինն իբրեւ Հ ա յ ա ս տ ա ն, թողած է առկախ և հողի այն ամբողջ տարածութիւնը, որ կազմում են թէ՛ Մեծ և թէ՛ Փոքր Հայքը միասին, ն ե Ր ծ Ո Ւ Ծ Լ ա Ծ է այն վիլայէթների թւում, որոնց համար պահանջւում են ըէֆօրմներ: Զարմանալի է, սակայն, Կլիկիայի մեկուսացումը, որը նոյնպէս, ինչպէս Մեծ ու Փոքր Հայքը, հայկական գաւառ է, միևնոյն պահանջներով և միևնոյն վիճակով: Չը մոռանանք դեռ երէկայ կոտորածները, որոնց զոհ գնացին հազարաւոր հայեր Ադանայում:

Կայ մէկ իրողութիւն, որ մեծապէս հարթում է ուղին հայկական խնդրի գործնական լուծման առաջ: Խնդիրը նրանումն է, որ հայ ազգաբնակչութիւնը, թէև խառն միաբնակ-մանները հետ, չէ ներկայանում իբրեւ միապաղաղ մի խառնուրդ, նման երկու տարբեր գոյնի աւաղի, որ իրար հետ լիովին խառնւած են: Նա աւելի նման է խաշտաբիծ յովաղի մօրթին: Հայ ու մահմեդական ապրում են քով քովի, բայց շատ սակաւաւիթ է, որ նրանք խառնւեն միմեանց հետ: Այդ պայմանը մեզ կօգնէ գտնելու հայկական խնդրի լուծման բանալին, հայաստանի համար մի բարենպաստ կառավարութիւն, և այդ բանալին է — համայնական ու նահանգային ավտօնօմիա՝ ընդարձակ դրութիւններով: Պատրիարք Ներսէսը և Նուբար փաշան, որ իրանց ուշադրութիւնը կենտրոնացրել էին կառավարական աւելի բարձր կարգի հիմնարկութիւնների վրայ, անուշաղիւր են թողել այդ պայմանը:

Կարելի է դիւրութեամբ սահմանադրել ընդարձակ գաւառներ, որոնք համատարր են, ինչպէս Շէյքարիայի կանտօնները, և որոնց գործերը կարելի է կառավարել նոյնքան քիչ ձեռնամուծութեամբ և փոխադարձ հակաշփման՝ երկու գաւառների իրարու նկատմամբ, որքան Շէյքարիայում: Բայց ակներեւ է, այդ գաւառների սահմանները, այնպէս, որպէս նրանք գծւած են ա յ ս ո Ր, պէտք է փոփոխւեն: Թիւրք կառավարութիւնը նրանց դիտմամբ սահմանադրել է արեւստական կերպով: Նրա միակ հոգան է եղել չը թողնել հայերին մահմեդական տարրերից զատ ու որոշ մէկ ամբողջութիւն կազմել: Այդ մտքով նա մահմեդականներով բնակւած գաւառների այս կամ այն մասը կտրել և միացրել է կոորներով այն գաւառներին, ուր բնակիչների մեծամասնութիւնը — իսկ մի քանի գաւառներում՝ բացառապէս, — հայեր են: Այդ է պատճառը, որ գաւառները թւում են երկու տարրերի, մահմեդական ու քրիստոնեայ, խառնուրդ:

Պարզ է, որ նահանգների ներկայ սահմանադրութիւնները պէտք է վերափոխեն և ծոնեն իրանց բնական սահմանները: Համաձայն իրանց գլխաւոր բնական գծերի՝ հարաւարեւմտեան, արեւմտեան և հարաւարեւելեան կողմերը, ուր ճիւղն աստ-անդ գտնուած են հայ գիւղեր, բայց էապէս բաղկացած են ձահճեղականներից, պէտք է կազմակերպեն իբրեւ զուտ ձահճեղական նահանգներ: Մեծ ու Փոքր Հայքի մնացեալ ձասը բնական կերպով նշանագծուած է իբրեւ հայկական նահանգներ, ուր ձիւսիւլմանական համայնքները փոքրաթիւ են:

Հայաստանում արդէն հին ժամանակներից գոյութիւն ունի ձի տեսակ համայնական ավտոնօմիա, ժողովուրդն ինքը լինելով ընտրող իր եկեղեցական պաշտօնեաների, ուսուցիչների, գիւղապետների, կարելի է աներկիւղ կերպով նրան տալ իրաւունք իր վարչական ու ոստիկանական պաշտօնեաների ընտրութեան, որպէս և բոլոր զուտ տեղական գործերի կառավարման: Համայնական ու ձիական ավտոնօմիան կը ծառայէ առանձնակի ու ձեկուսացած գիւղերի շահերի պաշտպանութեան, լինի հայ թէ ձահճեղական գիւղ, որ գտնուած է տարբեր ցեղի ու կրօնի պատկանող ազգաբնակութեան ծոցում: Նահանգական ավտոնօմիան կը հանդիսանայ երկրորդ երաշխաւորութիւնը, որով ժողովրդին տրուած է իրաւունք ընտրութեան նահանգային պաշտօնեաների, դատարանական, դպրոցական վարչութեան, և նոյնպէս հասարակական գործերում գործածելիք լեզւի. և այդ բոլորը հիմնուած հետեւեալի վրայ.—

I Բոլոր քաղաքացիների հաւասարութիւն օրէնքի առաջ, եւ քաղաքական իրաւունքներ, որպիսիք են —

II Ազատութիւն մամուլի ու խօսքի, ազատութիւն խղճի, գուժարումների, քննարկութիւնների եւ ընտրութեան:

III Անձն ու քնակարանն անձնոմիսելի են:

IV Բաժանումն եկեղեցու ու կառավարութեան, իւրաքանչիւր կղեր վճարելով ու կսխւած լինելով իր ծխից:—

Դա համաձայն է հայկական հինաւուրց սովորութեան:

V Զէնք կրելու իրաւունք նսեւ քրիստոնեաներին, մահմեդականներն արդէն վայելելով այդ իրաւունքը:

Այս վերջին ձիջոցն ազգաբնակութեան երկու բաժնի նըկատմամբ համահաւասար է ներսէս պատրիարքի առաջարկին, այն է զինաթափ անել ձահճեղականներին: Մեր առաջարկը, սակայն, ունի այն առաւելութիւնը, որ նա կը ծառայէ երկրի պաշտպանութեան՝ յարձակումների դէմ:

Կենտրոնական կառավարութեան կազմակերպման խնդիրը ձեղ թւում է, թէ պէտք է որոշէ հետեւեալ կերպով. —

I Մի կառավարչապետ, նշանակւած Եւրօպայի կողմից, որոշ ժամանակամիջոցով:

II Հանրական ժողով, կազմւած որոշ ժամանակամիջոցով որի անդամները ընտրուում են ընդհանուր քէւարկութեամբ Suffrage universel, անխտիր կերպով հայկական ու մահմեդական նահանգներում, առանց կրօնքի խտրութեան: Այդ ժողովը պիտի ունենայ ընտրութեան ու վճոհի ամեն իրաւունք, ձայների մեծամասնութեամբ, երկրի ներքին գործերին վերաբերեալ բոլոր քաղաքական, տնտեսական ու սօցիալական խնդիրներում: Նա պիտի ունենայ բոլոր օրէնսդրական իրաւունքները:

III Կառավարչապետն ընտրում է հանրական ժողովի անդամներից մէկին եւ սա էլ իր կողմից ընտրում է իր պաշտօնակիցներից մի որոշ թիւ, որոնք միասին կազմում են վարչական Խորհուրդ. սա ամբողջ երկրի վրայ ունի գործադիր կառավարութեան իրաւունք:

IV Օրէնսդրական գործառնութիւններում, որպէս եւ հանրական ժողովում ու Խորհրդներում պիտի գործածւէ հայոց լեզուն:

Վերջին երկու յօւածը, կցւած առաջինին, տալիս են քրիստոնեայ, այսինքն հայ, տարրին որոշ հէգէձօնութիւն երկրի կենտրոնական վարչութեան ձէջ:

Այո, դա այդպէս է. դա պէտք է այդպէս լինի: Մենք այդ ասում ենք իբրև անաչառ դիտողներ. — մաթեմատիկական Հաւասարակշռութիւն քրիստոնեայի ու մահճեղականի մէջ գործնականապէս անհնարին է: Այդ երկուսից մէկը պէտք է առաջնորդ լինի միւսին, և այդ դէպքում պիտի առաջնութիւն տալ քրիստոնեային՝ հէնց այն պարզ պատճառով, որ դարևոր փորձն անժխտելի կերպով ապացուցել է, որ մահճեղականներն անընդունակ են եղել կրօնական համբերողութեամբ օժտւած մի կառավարութիւն հաստատել տարբեր ազգաբնակչութիւններին կազմւած երկիրներում: Նրանք երբէք ընդունակ չեն եղել կառավարել մի նաւաւած երկիր, նրանց քաղաքական դիտութիւնը աւելի առաջ չէ գնացել. — նրանք միշտ շարունակել են պահպանել նաւաւորի յարաբերութիւններ նաւաւածի նկատմամբ, բնիկ ցեղերը միշտ են թարկւած լինելով ստրկութեան ամեն ստորացման ու թըշնամանքի:

Մենք բնաւ ռիսկալ չենք դէպի թրքական ժողովրդային մասսան. բայց, մի կամ այլ կերպ, մահճեղականութիւնը երբէք ընդունակ չէ եղել առաջ բերելու մի վարիչ դասակարգ, որ անւած չը լինէր ամենանեղ կրօնական անհամբերողութեամբ և ցեղային ամենասատիկ ատելութեամբ:

Ուստի և քրիստոնեայ տարրի յայտնի աստիճան հէգէժօնութիւնը կառավարութեան մէջ — հէգէժօնութիւն լո՛ւկ այնչափ, որչափ դա անհրաժեշտ է կառավարական սխտեմի գործադրութեան համար — կը յայտնւէ ամբողջ երկրին նպաստաւոր մի միջոց: Արդէն այն հանգամանքը, որ քրիստոնեաներն ու մահճեղականները կունենան միասին մէկ և ընդհանուր երկիր, մի կառավարութիւն ևս, որ դրացի թիւրք նահանգների կառավարութեան բաղդատմամբ աւելի բարձր կերևայ, նրանք կարճ ժամանակում ձեռք կը բերեն տեղա-

կան հայրենասիրութեան զգացումը, որը, չը նայած կրօնքի տարբերութեան, նրանց աստիճանաբար կը դարձնէ սերտ միացած մի համայնութիւն:

Այս ընդհանուր խորհրդածութիւններին կից կայ մի մեծ ու նշանակելի իրողութիւն, որ սովորաբար թողւած է աննկատ և որը, սակայն, անխուսափելի է դարձնում հայերի որոշ չափի առաջնութեան իրաւունքը: Առհասարակ Հայաստանի ո՛չ-հայ բնակիչներին ընդունւած է անւանել մէկ ընդհանուր անունով — մահճեղական, այն ենթադրութեամբ, թէ դրանք ամբողջովին կազմում են մի համատարր մարմին: Իրապէս, մահճեղականները բաղկացած են տարբեր ժողովրդներից ու ցեղերից, իւրաքանչիւրն ունենալով իր առանձին լեզուն, և հակառակ թիւրքերի օրթօդօքս մահճեղականութեան: Կան իւրուքներ, թիւրքմէններ, նօգայ թաթարներ, չերքէզներ, լազեր, Տրապիզոնի վիլայէթում, կըղլլաշներ, Դէրսիմի և Միւլիւրի լեռներում, զէյթէքներ, քիւրդեր և այլն: Վերջիններս, ամենից մեծաքանակն այդ ցեղերից, իրանց մէջ էլ բաժանւած են բազմաթիւ աշիրէթների վրայ, որոնք, լինելով միմեանցից զատ, ունեն, շատ անգամ, տարբեր բարբառներ և պատկանում են մահճեղական տարբեր աղանդների: Դրանց կից վերջապէս կան նաև բուն թիւրքերը: Տարբեր ժողովրդների ու ցեղերի այդ խառնիճաղանձը չէ ներկայացնում ոչ մէկ աշխարհագրական կապ, որպէս և չունի ո՛չ մէկ ազգային առնչութիւն: Նրանք չեն կազմում բարոյապէս ու նիւթապէս մի հասարակութիւն. իւրաքանչիւրը, զատ միւսներից, ապրում է իր առանձին կեանքով, համեմատական անկախութեան մէջ, իրարու հետ ունենալով ընդհանուր միայն մի բան — ատելութեան զգացում դէպի իրանց նաւաւորները՝ թիւրքերը: Այսպէս, մահճեղական ընդհանուր անւան տակ, գոյութիւն ունի իրապէս զանազան ժողովրդների մի շարք,

որ հակադրուած է հայերին իբրև կշիռքի երկրորդ բաժինը,
ինչ հակառակ է թէ՛ արդարութեան և թէ՛ ճշմարտութեան:

Ինչ վերաբերում է հայերին, օտարազգիներն իրանք ընդունում են, որ նրանք կրում են իրանց մէջ այն ամեն տարրերը, որոնք կարող են կազմել մի հոծ ու կորովի ազգ. — հայերն ամենքն ունեն միևնոյն լեզուն, միևնոյն կրօնը, միևնոյն գրականութիւնը, միևնոյն կուլտուրան, միևնոյն բարքերը, և միևնոյն պատմական աւանդութիւնները, և ներկայի միևնոյն դառն տանջանքները: Ապա ուրեմն բնական ու օրոքաբանական է, որ նրանք իրանց ձեռքն առնեն երկրի քաղաքական կեանքի կառավարումը: Մեր ցանկացածն այն է, որ երկրում գտնւած բնական տարրերի և ոյժերի քործառնութեան առաջ այլ և այլ արւեստական արգելքներ չը ստեղծեն:

Ներկայ նախագիծը, որ կարող է եզրակացել հետևեալ բառերով՝ "Ինքնավար Հայաստան", չէ կարող համարւել պահանջոտ, քանի որ նա գործնական է ու չափաւոր: Նրա գործադրութիւնն անյետաձգելի է՝ առաջն առնելու համար զայլք ծանր դժարութիւնների, շարունակական խռովութիւնների և սպառնական փոթորիկների:

ՍՕՑԻԱԼ-ԴԵՄՕԿՐԱՏ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԿԵՆՏՐՕՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

30 Յունիս, 1913.

ՊԱՐԻՉ

Ս.-Գ. ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՀՐԵՏԱՐԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

	Ֆ. ս.
1. ԾՐԱԳԻՐ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Գ. տպ.	—
2. ՆՈՐ ՀՈՍԱՆՔ և ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԻՆ ՆԵՐՔԻՆ: (սպառւած)	1
3. ՏՐԵԴԴԱՐՁ 1890 թ. ՅՈՒԼԻՍ 15-ի Յեղափո- խական հերոսներ, Յ. Ջանկիւլեանի, Կ. Մ. Նալ- պանտեանի և Յ. Ղուծրուեանի պատկերներով: (սպառւած)	30
4. ՈՎ ԻՆՁՈ՞Վ Է ԱՊՐՈՒՄ, Ս. Դիկշտէյնի թրգ.	25
5. ՄԱՅԻՍԻ ՄԷԿԸ. Աճեմաճեայ Համաշխարհային Տօն Բանուորների, Գ. Պլեխանովի և ձի գլուխ Պ. Եքսերթի "Բանուորական Շարժում" գրաւա- քից. թարգմանութիւն (սպառւած)	25
6. ՀԱՅԵՐՆ ԱՄԵՐԻԿԱՑՈՒՄ, Ալիւեանցի և Ի՞ՆՁ Է ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՎԱՐՁ, Թարգ. Կարլ Մարքսից	15
7. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԷՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ, Ֆերդինանդ Լասալի, հեղինակի պատկերով.	40
8. ԻՐԱՆՈՒՆՔ ԾՈՒԼԱՆԱԼՈՒ, Պօլ Լաֆարգի,	25
9. GARDEN OF EDEN DEFILED ! (սպա- ռւած)	5
10. ԲՈՆՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ, Գաղտնիայի դատավարութ. 1	
11. ՇԻՐԻՆ ԱՆԻ և ԻՐ ՍՊԱՆՆՈՂԸ, (սպառւած)	10
12. ԳԱՐԻԲԱՂԻ, Թարգմանութիւն Հ. Խ. ի	1 50
13. ԳՈՐԾԱՆՈՐ ԴԱՍԱԿԱՐԳԸ, Կ. Կառլցկիի, Թարգ- մանեց Ս. ՍապաՀ-Գիւլեան	30
14. ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏ ԴԱՍԱԿԱՐԳԸ, Կ. Կառլցկիի Թարգմանեց Ս. ՍապաՀ-Գիւլեան	30
15. ՍՕՅՆԱԼԻԶՄ և ՀԱՅՐԵՆԻՔ, պրակ I Թարգմա- նեց Ս. ՍապաՀ-Գիւլեան	40
16. ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹԻՒՐՔԻՆ, գրեց Ս. ՍապաՀ- Գիւլեան	50
17. ԳՐԱՐԱՆԻՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Հնչ. Կուսակցութեան	—
18. ԾՐԱԳԻՐ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Գ. տպագրութիւն (Տաճկաստանի Համար)	—
19. ՀԱՐՑԱՐԸ	—
20. ԸՆԴ. ԿԱԶՄ. ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ Ս.-Գ. Հնչ Կուսակ.	—
21. APPEL aux GRANDES PUISSANCES et aux PEUPLES EUROPEENS	—

8089 - 8100

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711116

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711115

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711114

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711113

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711112

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711111

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711122

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711121

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711120

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711119

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711118

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL1711117

Handwritten signature

